

॥तैत्तिरीय ब्राह्मणम्॥

॥प्रथमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः॥

ब्रह्म सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। क्षत्रः सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। इषः सन्धत्तं तां मै जिन्वतम्। ऊर्जः सन्धत्तं तां मै जिन्वतम्। रथिः सन्धत्तं तां मै जिन्वतम्। पुष्टिः सन्धत्तं तां मै जिन्वतम्। प्रजा॒ः सन्धत्तं तां मै जिन्वतम्। पृश॒न्थसन्धत्तं तान्मे जिन्वतम्। स्तुतोऽसि जनंधाः। देवास्त्वा॑ शुक्रपा॑ प्रणयन्तु॥१॥

सुवीरा॑ः प्रजा॑ः प्र॒जुनय॒न्पर्य॑हि। शुक्रः शुक्रशौचिषा। स्तुतोऽसि जनंधाः। देवास्त्वा॑ मन्थिपा॑ः प्रणयन्तु। सुप्र॒जा॑ः प्र॒जा॑ः प्र॒जुनय॒न्पर्य॑हि। मून्थी मन्थिशौचिषा। सुङ्गमानौ दिव आपृथिव्यायुः। सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। प्राणः सन्धत्तं तां मै जिन्वतम्। अ॒पान॒ः सन्धत्तं तां मै जिन्वतम्॥२॥

व्यानः सन्धत्तं तां मै जिन्वतम्। चक्षुः सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। श्रोत्रः सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। मनः सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। वाचः सन्धत्तं तां मै जिन्वतम्। आयुः स्थ आयुर्मे॑ धत्तम्। आयुर्यज्ञाय॑ धत्तम्। आयुर्यज्ञपतये॑ धत्तम्। प्राणः स्थः प्राणं मै धत्तम्। प्राणं यज्ञाय॑ धत्तम्॥३॥

प्राणं यज्ञपतये॑ धत्तम्। चक्षुः स्थश्क्षुर्मे॑ धत्तम्। चक्षुर्यज्ञाय॑ धत्तम्। चक्षुर्यज्ञपतये॑ धत्तम्। श्रोत्रः स्थः श्रोत्रं मै धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञाय॑ धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञपतये॑ धत्तम्। तौ दैवौ शुक्रामन्थिनौ। कुल्पयत्तं दैवीर्विशः। कुल्पयत्तं मानुषीः॥४॥

इषुमूर्जमस्मासु॑ धत्तम्। प्राणान्पशुषु॑। प्र॒जां मयि॑ च॑ यज्जमाने॑ च। निरस्तः॑ शण्डः। निरस्तो॑ मर्कः। अपनुत्तौ॑ शण्डामकौ॑ सुहामुना॑। शुक्रस्य॑ सुमिद॑सि। मून्थिनः॑ सुमिद॑सि। स प्रथमः॑ सङ्कृतिर्विश्वकर्मा॑। स प्रथमो॑ मित्रो॑ वरुणो॑ अग्निः। स प्रथमो॑ बृहस्पतिश्चिकित्वान्। तस्मा॑ इन्द्राय॑ सुतमा॑ जुहोमि॥५॥

नमुन्त्वपानः सन्धत्तं तां मै जिन्वते॑ प्राणं यज्ञाय॑ धत्तं मानुषीर्गिष्ठै॑ च। (ब्रह्म क्षत्रं तदिप्र॒ज॑ रुथि॑ पुष्टे॑ प्रजां तां पृश॒न्थसन्धत्तं तत्प्राणयपानं व्यानं तं चक्षु॑ श्रोत्रं मनस्तद्वाच॑ ताम। इषुदिवश्चै॑ वाच॑ तां मै पृश॒न्थसन्धत्तं तान्मे॑ प्राणादित्रितये॑ तां मै॒न्यत्र॑ तर्मे॑)॥५॥————[१]

कृत्तिकास्वग्निमादधीत। एुतद्वा॑ अग्नेनक्षत्रम्। यत्कृत्तिकाः। स्वायांमेवै॑ देवतायामाधाय।

ब्रह्मवर्चसी भंवति। मुखं वा एतनक्षेत्राणाम्। यत्कृतिकाः। यः कृतिकास्वग्निमाधुते। मुख्यं एव भंवति। अथो खलु॥६॥

अग्निनक्षत्रमित्यपचायन्ति। गृहान् हु दाहुको भवति। प्रजापती रोहिण्यामग्निमसृजत। तं देवा रोहिण्यामादधत। ततो वै ते सर्वत्रोहानरोहन्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। यो रोहिण्यामग्निमाधुते। ऋग्नोत्येव। सर्वत्रोहान्रोहति। देवा वै भद्राः सन्तोऽग्निमाधिष्ठन्त॥७॥

तेषामनाहितोऽग्निरासीत्। अथैभ्यो वामं वस्वपाकामत्। ते पुनर्वस्वोरादधत। ततो वै तान् वामं वसूपावर्तता। यः पुराभुद्रः सन्यापीयान्थ्यात्। स पुनर्वस्वोरग्निमादधीत। पुनरेवैन वामं वसूपावर्ततो। भुद्रो भंवति। यः कामयैत दानकामा मे प्रजाः स्युरिति। स पूर्वयोः फल्लुन्योरग्निमादधीत॥८॥

अर्यम्णो वा एतनक्षेत्रम्। यत्पूर्वे फल्लुनी। अर्यमेति तमाहुर्यो ददाति। दानकामा अस्मै प्रजा भंवन्ति। यः कामयैत भगी स्यामिति। स उत्तरयोः फल्लुन्योरग्निमादधीत। भगस्य वा एतनक्षेत्रम्। यदुत्तरे फल्लुनी। भुग्यैव भंवति। कालकञ्जा वै नामासुरा आसन्॥९॥

ते सुवर्गाय लोकायाग्निमचिन्वत। पुरुष इष्टकामुपादधात्पुरुष इष्टकाम्। स इन्द्रो ब्राह्मणो ब्रुवाण इष्टकामुपाधत्। एषा मै चित्रा नामेति। ते सुवर्गं लोकमा प्रारोहन्। स इन्द्र इष्टकामावृहत्। तेऽवाकीर्यन्ता। यैऽवाकीर्यन्ता। त ऊर्णवभयोऽभवन्। द्वाबुद्धपतताम्॥१०॥

तौ दिव्यौ शानावभवताम्। यो भ्रातृव्यवान्थ्यात्। स चित्रायामग्निमादधीत। अवकीर्यैव भ्रातृव्यान्। ओजो बलमिन्द्रियं वीर्यमात्मन्यते। वसन्तो ब्राह्मणोऽग्निमादधीत। वसन्तो वै ब्राह्मणस्युर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। ब्रह्मवर्चसी भंवति। मुखं वा एतद्वृत्तनाम्॥११॥

यद्वसन्तः। यो वसन्ताऽग्निमाधुते। मुख्यं एव भंवति। अथो योनिमन्तमेवैन प्रजातुमाधुते। ग्रीष्मे राजुन्यं आदधीत। ग्रीष्मो वै राजुन्यस्युर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। इन्द्रियावी भंवति। शरदि वैश्य आदधीत। शरद्वैश्यस्युर्तुः॥१२॥

स्व एवैनमृतावाधाय। पुशुमान्भंवति। न पूर्वयोः फल्लुन्योरग्निमादधीत। एषा वै जंघन्या रात्रिः संवथ्सरस्य। यत्पूर्वे फल्लुनी। पृष्ठित एव संवथ्सरस्याग्निमाधाय। पापीयान्भवति। उत्तरयोरा दधीत। एषा वै प्रथमा रात्रिः संवथ्सरस्य। यदुत्तरे फल्लुनी। मुखत एव

संवर्थस्याग्निमाधायां। वर्सीयान्भवति। अथो खलु। यदैवैन् यज्ञ उपुनमेत्। अथादधीता। सैवास्यद्धिः॥१३॥

खल्वाधिष्ठन् फल्युयोग्निमाधीतासन्प्रपततामृतूनां वैश्यस्युर्तुक्तरे फल्युनी पद्म॥८॥ [२]

उद्धन्ति। यदेवास्यां अमेघ्यम्। तदपहन्ति। अपोऽवौक्षति शान्त्यै। सिकंता निवंपति। एतद्वा अग्नेवैश्वानरस्य रूपम्। रूपेणैव वैश्वानरमवं रुच्ये। ऊषां निवंपति। पुष्टिर्वा एषा प्रजननम्। यदूषाः॥१४॥

पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निमाधत्ते। अथो संज्ञानं एव। संज्ञानुङ्ग हैतत्पशूनाम्। यदूषाः। द्यावांपृथिवीं सुहास्ताम्। ते वियुती अंब्रूताम्। अस्त्वेव नौ सुह यज्ञियमिति। यदमुष्या यज्ञियमासीत्। तदस्यामदधात्। त ऊषां अभवन्॥१५॥

यदस्या यज्ञियमासीत्। तदमुष्यामदधात्। तददश्वन्द्रमसि कृष्णम्। ऊषाऽन्निवपत्तदो ध्यायेत्। द्यावांपृथिव्योरेव यज्ञियेऽग्निमाधत्ते। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। आख्य रूपं कृत्वा। स पृथिवीं प्राविंशत्। स ऊतीः कुर्वाणः पृथिवीमनु समचरत्। तदाखुकरीषमभवत्॥१६॥

यदाखुकरीषः सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्। तदेवावं रुच्ये। ऊर्ज वा एतः रसं पृथिव्या उपुदीका उद्दिहन्ति। यद्वूल्मीकम्। यद्वूल्मीकवुपा सम्भारो भवति। ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अवं रुच्ये। अथो श्रोत्रंमेव। श्रोत्रुङ्ग हैतत्पृथिव्याः। यद्वूल्मीकः॥१७॥

अबधिरो भवति। य एवं वेद। प्रजापतिः प्रजा असृजत। तासामन्नमुपाक्षीयत। ताभ्यः सूदमुप्राभिनेत्। ततो वै तासामन्नं नाक्षीयत। यस्य सूदः सम्भारो भवति। नास्य गृहेऽन्नं क्षीयते। आपो वा इदमग्रे सलिलमासीत्। तेन प्रजापतिरश्राम्यत्॥१८॥

कथमिदः स्यादिति। सौऽपश्यत्पुष्करपर्णं तिष्ठत्। सौऽमन्यत। अस्ति वै तत्। यस्मिन्निदमधि तिष्ठतीति। स वराहो रूपं कृत्वोप न्यमञ्जत्। स पृथिवीमधं आच्छत्। तस्यां उपहत्योदमञ्जत्। तत्पुष्करपर्णं प्रथयत्। यदप्रथयत्॥१९॥

तत्पृथिव्यै पृथिवित्वम्। अभूद्वा इदमिति। तद्भूम्यै भूमित्वम्। तां दिशोऽनु वात्। समवहत्। ताऽ शक्तराभिरद्वहत्। शं वै नौऽमृदिति। तच्छक्तराणाऽ शक्तरत्वम्। यद्वराहविहतः सम्भारो भवति। अस्यामेवाछम्बद्वारमग्निमाधत्ते। शक्तरा भवन्ति धृत्यै॥२०॥

अथो शन्त्वायां। सरेता अग्निराधेय इत्याहुः। आपो वरुणस्य पक्षंय आसन्‌ता अग्निरभ्यंधायत्। ताः समंभवत्। तस्य रेतः पराऽपतत्। तद्विरण्यमभवत्। यद्विरण्यमुपास्यति। सरेतसमेवाग्निमाधंते। पुरुष इन्द्रै स्वाद्रेतसो बीभथ्सतु इत्याहुः॥२१॥

उत्तरत उपास्यत्यर्बाभसायै। अति प्रयच्छति। आर्तिमेवाति प्रयच्छति। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। अधो रूपं कृत्वा। सौऽश्वत्थे संवथ्सरमतिष्ठत्। तदंश्वत्थस्यांश्वत्थत्वम्। यदाश्वत्थः सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्। तदेवाव रुन्धे॥२२॥

देवा वा ऊर्ज व्यभजन्त। तत उदुम्बर उदतिष्ठत्। ऊर्जवा उदुम्बरः। यदौदुम्बरः सम्भारो भवति। ऊर्जमेवाव रुन्धे। तृतीयस्यामितो दिवि सोमं आसीत्। तं गायुत्र्याऽहरत्। तस्य पूर्णमच्छिद्यत। तत्पूर्णोऽभवत्। तत्पूर्णस्य पूर्णत्वम्॥२३॥

यस्य पूर्णमयः सम्भारो भवति। सोमपीथमेवाव रुन्धे। देवा वै ब्रह्मन्त्रवदन्ता। तत्पूर्ण उपांशृणोत्। सुश्रवा वै नामं। यत्पूर्णमयः सम्भारो भवति। ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। प्रजापतिरग्निमसृजत। सौऽबिभेत्र मां धक्ष्यतीति। तत्र शम्याऽशमयत्॥२४॥

तच्छुम्यै शमित्वम्। यच्छुमीमयः सम्भारो भवति। शान्त्या अप्रदाहाय। अग्नेः सृष्टस्य यतः। विकंडतुं भा आच्छ्र्द्धत्। यद्वैकंडतः सम्भारो भवति। भा एवाव रुन्धे। सहृदयोऽग्निराधेय इत्याहुः। मुरुतोऽद्विरग्निमतमयन्। तस्य तान्तस्य हृदयमाच्छिन्दन्। साऽशनिरभवत्। यदशनिन्हतस्य वृक्षस्य सम्भारो भवति। सहृदयमेवाग्निमा धत्ते॥२५॥

उपां अभवत्वमवद्वल्मीकौश्रावदप्रेयदुद्धृते वीभथ्सतु इत्याहु रुन्धे पूर्णमंशमयदच्छिन्दुसीणि च॥२६॥ [३]

द्वादशसु विक्रामेष्वग्निमा दधीत। द्वादश मासाः संवथ्सरः। संवथ्सरादेवैनमवरुद्ध्य धत्ते। यद्वादशसु विक्रामेष्वा दधीत। परिमितमव रुन्धीत। चक्षुर्निमित आदधीत। इयद्वादश विक्रामा(३) इति। परिमितं चैवापरिमितं चाव रुन्धे। अनृतुं वै वाचा वंदति। अनृतुं मनसा ध्यायति॥२६॥

चक्षुर्वै सत्यम्। अद्रा(३)गित्याह। अदर्शमिति। तथसत्यम्। यश्चक्षुर्निमितेऽग्निमाधत्ते। सत्य एवैनमा धत्ते। तस्मादाहिताग्निर्नान्तं वदेत्। नास्य ब्राह्मणोऽनाश्वान्यृहे वंसेत्। सत्ये हृस्याग्निराहितः। अग्नेयी वै रात्रिः॥२७॥

आग्नेयाः पशवः। ऐन्द्रमहः। नक्तं गारहपत्यमा दधाति। पशुनेवाव रुन्धे। दिवाऽहवनीयम्। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। अर्धोदिते सूर्य आहवनीयमा दधाति। एतस्मिन्वै

लोके प्रजापतिः प्रजा अंसृजत। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। अथो भूतं चैव भविष्यच्चावरुन्धे॥२८॥

इडा वै मानवी यज्ञानूकाशिन्यासीत्। साऽशृणोत्। असुरा अग्निमादधत इति। तदंगच्छत्। त आहवनीयमग्र आदधत। अथ गारहंपत्यम्। अथान्वाहार्युपचंनम्। साऽब्रवीत्। प्रतीच्येषाङ् श्रीरंगात्। भुद्रा भूत्वा परां भविष्यन्तीति॥२९॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्रतीच्यस्य श्रीरंति। भुद्रो भूत्वा परांभवति। साऽशृणोत्। देवा अग्निमादधत इति। तदंगच्छत्। तेऽन्वाहार्युपचंनमग्र आदधत। अथ गारहंपत्यम्। अथाऽऽहवनीयम्। साऽब्रवीत्॥३०॥

प्राच्येषाङ् श्रीरंगात्। भुद्रा भूत्वा सुवर्गं लोकमेष्यन्ति। प्रजां तु न वैष्यन्ति इति। यस्यैवमग्निराधीयते। प्राच्यस्य श्रीरंति। भुद्रो भूत्वा सुवर्गं लोकमेति। प्रजां तु न विन्दते। साऽब्रवीदिडा मनुम्। तथा वा अहं तवग्निमाधास्यामि। यथा प्र प्रजया पशुभिर्मिथुनैर्जनिष्यसे॥३१॥

प्रत्यस्मिंलोके स्थास्यसि। अभि सुवर्गं लोकं जेष्यसीति। गारहंपत्यमग्र आदधात्। गारहंपत्यं वा अनु प्रजाः पशवः प्रजायन्ते। गारहंपत्येनैवास्मै प्रजां पशून्नाजनयत्। अथान्वाहार्युपचंनम्। तिर्यङ्गिव वा अयं लोकः। अस्मिन्नेव तेऽन् लोके प्रत्यतिष्ठत्। अथाऽऽहवनीयम्। तेनैव सुवर्गं लोकमभ्यंजयत्॥३२॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्र प्रजया पशुभिर्मिथुनैर्जायते। प्रत्यस्मिंलोके तिष्ठति। अभि सुवर्गं लोकं जंयति। यस्य वा अयथादेवतमग्निराधीयते। आ देवताभ्यो वृश्यते। पार्षीयाभ्ववति। यस्य यथादेवतम्। न देवताभ्यु आवृश्यते। वर्सीयाभ्ववति॥३३॥

भृगूणं त्वाऽङ्गिरसां ब्रतपते ब्रतेनादधामीति भृगवङ्गिरसामादध्यात्। अदित्याना^१ त्वा देवानां ब्रतपते ब्रतेनादधामीति राज्ञीनां प्रजानांम्। वरुणस्य त्वा राज्ञो ब्रतपते ब्रतेनादधामीति राज्ञः। इन्द्रस्य त्वेन्द्रियेण ब्रतपते ब्रतेनादधामीति राजन्यस्य। मनोस्त्वा ग्रामण्यौ ब्रतपते ब्रतेनादधामीति वैश्यस्य। कृभूणां त्वा देवानां ब्रतपते ब्रतेनादधामीति रथकारस्य। यथादेवतमग्निराधीयते। न देवताभ्यु आवृश्यते। वर्सीयाभ्ववति॥३४॥

^१ ध्यायुति वै रात्रिश्वावं रुप्ये भविष्यन्तीत्यवैज्ञानिष्यसे ऽजयुद्धवीयाभ्ववति नवं च॥३॥

प्रजापतिर्वचः सुत्यमपश्यत्। तेनाग्निमाधत्त। तेन वै स आप्नोत्। भूर्भुवः सुवरित्याह।

एतद्वै वाचः सूत्यम्। य एतेनाग्निमाधते। क्रम्भोत्येव। अथो सूत्यप्राशूरेव भवति। अथो य एवं विद्वान्भिरुचरति। स्तूषुत एवैनम्॥३५॥

भूरित्याह। प्रजा एव तद्यज्ञानः सृजते। भुव इत्याह। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। सुवृगित्याह। सुवर्ग एव लोके प्रति तिष्ठति। त्रिभिरुक्षरौर्गारहृपत्युमा देधाति। त्रय इमे लोकाः। एष्वैवैन लोकेषु प्रतिष्ठितमाधते। सर्वैः पञ्चभिराहवनीयम्॥३६॥

सुवर्गाय वा एष लोकायाधीयते। यदाहवनीयः। सुवर्ग एवास्मै लोके वाचः सूत्यः सर्वमाप्नोति। त्रिभिर्गरहृपत्यमा देधाति। पञ्चभिराहवनीयम्। अष्टौ सं पद्यन्ते। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तमाधते॥३७॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्माथ्मृष्टाः पराचीरायन्। ताभ्यो ज्योतिरुदगृहात्। तं ज्योतिः पश्यन्तीः प्रजा अभि सुमावर्तन्त। उपरीवाग्निमुद्भृत्यादुद्धरन्। ज्योतिरेव पश्यन्तीः प्रजा यज्ञानमुभि सुमावर्तन्तो। प्रजापतेरक्ष्यश्यत्। तत्पराऽपतत्। तदश्वोऽभवत्। तदश्वस्याश्वत्वम्॥३८॥

एष वै प्रजापतिः। यदुग्निः। प्राजापत्योऽश्वः। यदश्वं पुरस्तान्नयति। स्वमेव चक्षुः पश्यन्त्रजापतिरुदौति। वृत्री वा एषः। यदश्वः। यदश्वं पुरस्तान्नयति। जातानेव भ्रातृव्याघ्रणुदते। पुनरा वर्तयति॥३९॥

जनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। न्याहवनीयो गारहृपत्यमकामयत। निगारहृपत्य आहवनीयम्। तौ विभाज्य नाशक्रोत्। सोऽश्वः पूर्ववाङ्गुल्वा। प्राश्चं पूर्वमुद्वहत्। तत्पूर्ववाहः पूर्ववाङ्गम्। यदश्वं पुरस्तान्नयति। विभक्तिरेवैनयोः सा। अथो नानावीर्यवैवैनौ कुरुते॥४०॥

यदुपर्युपरि शिरो हरैत्। प्राणान् विच्छिन्न्यात्। अधोऽधः शिरो हरति। प्राणानां गोपीथाय। इयत्यग्रे हरति। अथेत्यथेयति। त्रय इमे लोकाः। एष्वैवैन लोकेषु प्रतिष्ठितमाधते। प्रजापतिरुग्निमसृजत। सोऽबिभेत्र मा धक्ष्यतीति॥४१॥

तस्य त्रेधा महिमानं व्यौहत्। शान्त्या अप्रदाहाय। यत्रेधाऽग्निराधीयते। महिमानमेवास्य तद्यूहति। शान्त्या अप्रदाहाय। पुनरा वर्तयति। महिमानमेवास्य सन्देधाति। पशुर्वा एषः। यदश्वः। एष रुद्रः॥४२॥

यदुग्निः। यदश्वस्य पदेऽग्निमाध्यात्। रुद्राय पशूनपिदध्यात्। अपशुर्यज्ञानः स्यात्।

यन्नाकृमयेत्। अनवरुद्धा अस्य पश्वाः स्युः। पूर्वत आकृमयेत्। यथाऽऽहितस्याग्नेरज्ञारा
अभ्यवर्तेन। अवरुद्धा अस्य पश्वाभवन्ति। न रुद्रायापिदधाति॥४३॥

त्रीणि हृषीःषि निर्वपति। विराजं एव विक्रान्तं यजमानोऽनु विक्रमते।
अग्रये पवमानाय। अग्रये पावकाय। अग्रये शुचये। यदग्रये पवमानाय निर्वपति।
पुनात्येवैनम्। यदग्रये पावकाय। पूत एवास्मिन्नन्नाद्य दधाति। यदग्रये शुचये।
ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्नुपरिष्टादधाति॥४४॥

पुनमाहृवनीय धत्तेऽश्वत्वं वर्तयति कुरु इति रुद्रो दधाति यदग्रये शुचये एकं च॥१०॥ [५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा विजयमुपयन्तः। अग्नौ वामं वसुं सं न्यदधता
इदमु नो भविष्यति। यदि नो जेष्यन्तीति। तदग्निर्नोर्धसहमशक्रोत्। तत् त्रेधा विन्यदधात्।
पशुषु तृतीयम्। अप्सु तृतीयम्। आदित्ये तृतीयम्॥४५॥

तदेवा विजित्य। पुनरवारुद्धसन्त। तेऽग्रये पवमानाय पुरोडाशमष्टाकंपालं निरवपन्।
पश्वावा अग्निः पवमानः। यदेव पशुष्वासीत्। तत्तेनावारुन्धता। तेऽग्रये पावकाय। आपो
वा अग्निः पावकः। यदेवाप्स्वासीत्। तत्तेनावारुन्धता॥४६॥

तेऽग्रये शुचये। असौ वा आदित्योऽग्निः शुचिः। यदेवाऽऽदित्य आसीत्।
तत्तेनावारुन्धता। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। तनुवो वावैता अस्याधेयस्य। अग्नेयो वा
अष्टाकंपालोऽग्न्याधेयुमिति। यत्त निर्वपेत्। नैतानि। यथाऽऽत्मा स्यात्॥४७॥

नाङ्गानि। तादृगेव तत्। यदेतानि निर्वपेत्। न तम्। यथाऽङ्गानि स्युः। नाऽत्मा।
तादृगेव तत्। उभयानि सुह निरुप्याणि। यज्ञस्य सात्मत्वाय। उभयु वा एतस्यान्द्रियं
वीर्यमाप्यते॥४८॥

योऽग्निमाधुत्ते। ऐन्द्राग्नमेकादशकपालमनु निर्वपेत्। आदित्यं चरुम्। इन्द्राश्वी वै
देवानामयातयामानौ। ये एव देवते अयातयाम्नी। ताभ्यामेवास्मां इन्द्रियं वीर्यमवरुन्धे।
आदित्यो भवति। इयं वा अर्दितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठति। धैन्वं वा एतद्रेतः॥४९॥

यदाज्यम्। अनुहुहस्तणहुलाः। मिथुनमेवावरुन्धे। घृते भवति। यज्ञस्यालूक्षान्तत्वाय।
चत्वार आरूपेयाः प्राश्वर्णन्ति। दिशामेव ज्योतिषि ज्ञहोति। पश्वावा वा एतानि हृषीःषि।
एष रुद्रः। यदग्निः॥५०॥

यथसुद्य एतानि हूवी॒षि निर्वपेत्। रुद्रायं पशूनपि दध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नानुनिर्वपेत्। अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। द्वादशसु रात्रीष्वनु निर्वपेत्। संवथ्सरप्रतिमा॑ वै द्वादशं रात्रयः। संवथ्सरेणवास्मै रुद्र॒॑ शमयित्वा। पशूनवं रुन्धे। यदेकंमेकमेतानि॑ हूवी॒षि निर्वपेत्॥५१॥

यथा त्रीण्यावपनानि पूरयेत्। ताहक्तत्। न प्रजननुमुच्छिष्ठेत्। एकं निरुप्य। उत्तरे॑ समस्येत्। तृतीयमेवास्मै लोकमुच्छिष्ठेति प्रजननाय। तं प्रजयां पशुभिरनु प्रजायते। अथौ यज्ञस्यैवैषाऽभिकान्तिः। रथचक्रं प्रवर्तयति। मनुष्यरथेनैव दैवतरथं प्रत्यवरोहति॥५२॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। हौतुव्यमग्निहोत्रां(३) न हौतुव्या(३) मिति। यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न जुहुयात्। अग्निः परां भवेत्। तृष्णीमेव हौतुव्यम्। यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः परांभवति। अग्नीर्घे ददाति॥५३॥

अग्निमुखानेवर्तम्नीणाति। उपबरहणं ददाति। रूपाणामवरुद्धै। अश्वं ब्रह्मणे। इन्द्रियमेवावं रुन्धे। धेनु॒॑ होत्र॑ आशिषं एवावं रुन्धे। अनुद्वाहमध्यर्थवै। वहिर्वा॑ अनुद्वान्। वहिरध्यर्थुः॥५४॥

वहिनैव वहियज्ञस्यावं रुन्धे। मिथुनौ गावौ ददाति। मिथुनस्यावरुद्धै। वासो ददाति। सर्वदेवत्यै वै वासः। सर्वा॑ एव देवताः॑ प्रीणाति। आ द्वादशस्यो॑ ददाति। द्वादशं मासाः॑ संवथ्सरः। संवथ्सर एव प्रतिं तिष्ठति। काममूर्धं देयम्। अपरिमितस्यावरुद्धै॥५५॥

आदित्ये तृतीयमुपस्थासीतत्तेवारुप्त्वा स्यादांप्यते रेतोऽग्निरेकमेकमेतानि॑ हूवी॒षि निर्वपेत्यवरोहति ददात्यध्यर्थदेवेकं च॥११॥——[६]

घर्मः शिरस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भवत्। छुर्दिस्तोकायु॑ तनयाय यच्छ। वातः॑ प्राणस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भवत्। स्वदितं तोकायु॑ तनयाय पितुं पंच। प्राचीमनु॑ प्रदिशं प्रेहि॑ विद्वान्। अग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेह। विश्वा॑ आशा॑ दीद्यानो॑ विभाहि। ऊर्जं नो॑ धेहि॑ द्विपदे॑ चतुर्पदे॥५६॥

अर्कशक्षुस्तदसौ सूर्यस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भवत्। यत्ते॑ शुक्रं शुक्रं वर्चः॑ शुक्रा॑ तनूः। शुक्रं ज्योतिरजस्मा॑ तेन॑ मे दीदिहि॑ तेन॑ त्वाऽऽदधे। अग्निऽज्ञे॑ ब्रह्मणा। आनुशे॑ व्यानशे॑ सर्वमायुर्व्यानशो। ये॑ तैः॑ अग्ने॑ शिवे॑ तनुवौ॑। विराद्व॑ स्वराद्व॑। ते॑ माविशतां॑ ते॑ मा॑ जिन्वताम्॥५७॥

ये तैं अग्ने शिवे तुनुवौँ। सुम्राद्वभिरुभूष्मा। ते माविशतां ते मां जिन्वताम्। ये तैं अग्ने शिवे तुनुवौँ। विभूष्मं परिभूष्मा। ते मा विशतां ते मां जिन्वताम्। ये तैं अग्ने शिवे तुनुवौँ। प्रभ्वी च प्रभूतिश्वा। ते मा विशतां ते मां जिन्वताम्। यास्ते अग्ने शिवास्तुनुवः। ताभिस्त्वाऽऽदधेऽ। यास्ते अग्ने घोरास्तुनुवः। ताभिरुमुं गच्छ॥५८॥

चतुर्थदे जिन्वतां तुनुवृश्चीणि च॥३॥

[७]

इमे वा एते लोका अग्रयः। ते यदव्यावृत्ता आधीयेरन्। शोचयेयुर्यजंमानम्। धर्मः शिर् इति गारहंपत्युमा दंधाति। वातः प्राण इत्यन्वाहार्युपचंनम्। अर्कशक्तुरित्याहवृनीयम्। तेनैवैनान्व्यावर्तयति। तथा न शोचयन्ति यजंमानम्। रथन्तरमुभिगायते गारहंपत्य आधीयमाने। राथन्तरे वा अयं लोकः॥५९॥

अस्मिन्नैवैनं लोके प्रतिष्ठितमा धत्ते। वामदेव्यमुभिगायत उद्दियमाणे। अन्तरिक्षं वै वामदेव्यम्। अन्तरिक्षं एवैनं प्रतिष्ठितमाधत्ते। अथो शान्तिर्वै वामदेव्यम्। शान्तमेवैनं पशुव्यंमुद्धरते। बृहदुभिगायत आहवृनीयं आधीयमाने। बारहंतो वा असौ लोकः। अमुष्मिन्नैवैनं लोके प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरुग्मिमसृजत॥६०॥

सोऽश्वोऽवारो भूत्वा पराङ्मैत्। तं वारवृन्तीयैनावारयत। तद्वारवृन्तीयस्य वारवृन्तीयत्वम्। श्यैतेनं श्येती अंकुरुत। तच्छ्रैतस्य श्यैतत्वम्। यद्वारवृन्तीयमभिगायते। वारयित्वैवैनं प्रतिष्ठितमा धत्ते। श्यैतेनं श्येती कुरुते। धर्मः शिर् इति गारहंपत्युमादंधाति। सर्शारघाणमेवैनुमा धत्ते॥६१॥

उपैनुमुत्तरे यज्ञो नमति। रुद्रो वा एषः। यदग्निः। स आधीयमानं ईश्वरो यजंमानस्य पशून् हिंसितोः। सम्प्रियः पशुभिरुवदित्याह। पशुभिरैवैनः सम्प्रियं करोति। पशुनामहिं सायै। छुर्दिस्तोकाय तनयाय युच्छेत्याह। आमैवैतामा शास्ते। वातः प्राण इत्यन्वाहार्युपचंनम्॥६२॥

सप्राणमेवैनमा धत्ते। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पुचेत्याह। अन्नमेवास्मै स्वदयति। प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि विद्वानित्याह। विभक्तिरैवैन्योः सा। अथो नानावीर्यवैवैनौ कुरुते। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुर्ष्पद इत्याह। आमैवैतामा शास्ते। अर्कशक्तुरित्याहवृनीयम्। अर्को वै देवानामन्नम्॥६३॥

अन्नमेवावं रुन्धे। तेन मे दीदिहीत्याह। समिन्ध एवैनम्। आनशे व्यानश इति त्रिरुदिङ्ग्यति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वैवैनं लोकेषु प्रतिष्ठितमा धत्ते। तत्था न कार्यम्।

वीर्जितमप्रतिष्ठितमा देहीता। उद्धृत्यैवाधायाभिमन्त्रियः। अवीर्जितमेवैनं प्रतिष्ठितमाधर्ते। विराद्व स्वराद्व यास्ते अग्ने शिवास्तुनुवस्ताभिस्त्वाऽऽदधु इत्याह। एता वा अग्ने शिवास्तुनुवः। ताभिरैवैनः समर्धयति। यास्ते अग्ने घोरास्तुनुवस्ताभिरमुं गुच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्प्रात्। ताभिरैवैनं परांभावयति॥६४॥

लोकोऽसूजतेनमाप्तेऽन्वाहायुपचर्णे देवानामन्त्रमेन प्रतिष्ठितमाधर्ते पञ्च च॥६॥

[८]

शमीगर्भादिग्नि मन्थति। एषा वा अग्नेर्यज्ञिया तनूः। तामेवास्मै जनयति। अदितिः पुत्रकामा। साध्येभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मौदनमपचत्। तस्यां उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्यै धाता चार्युमा चांजायेताम्। सा द्वितीयमपचत्॥६५॥

तस्यां उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्यै मित्रश्च वरुणश्चाजायेताम्। सा तृतीयमपचत्। तस्यां उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या अङ्गश्च भगवान्नायेताम्। सा चतुर्थमपचत्॥६६॥

तस्यां उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या इन्द्रश्च विवस्वांश्चाजायेताम्। ब्रह्मौदनं पंचति। रेतं एव तद्वधाति। प्राश्नन्ति ब्राह्मणा औदनम्। यदाज्यं मुच्छिष्यते। तेन सुमिधोऽभ्यज्या देवता देवता अदिती रेतोऽधत्त॥६७॥

उच्छेषणादेव तद्रेतो धत्ते। अस्थि वा एतत्। यथसुमिधः। एतद्रेतः। यदाज्यम्। यदाज्येन सुमिधोऽभ्यज्यादधाति। अस्थ्येव तद्रेतसि दधाति। तिस आदधाति मिथुनत्वायां इयतीर्भवन्ति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताः॥६८॥

इयतीर्भवन्ति। यज्ञपुरुषा सम्मिताः। इयतीर्भवन्ति। एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मिताः। आद्रा भवन्ति। आद्रमित्व हि रेतः सिच्यते। चित्रियस्याशृत्यस्यादधाति। चित्रमेव भवति। घृतवतीभिरु देवता देवता॥६९॥

एतद्वा अग्ने प्रियं धाम। यद्घृतम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयति। अथो तेजसा। गायत्रीभिर्ब्रह्मणस्यादध्यात्। गायत्रच्छन्दा वै ब्राह्मणः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वायां। त्रिष्टुप्भीं राजन्यस्य। त्रिष्टुप्छन्दा वै राजन्यः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वायां॥७०॥

जगतीभिर्वैश्यस्य। जगतीछन्दा वै वैश्यः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वायां। तसंवध्मसंरं गोपायेत्। संवध्मसंरः हि रेतो हितं वर्धते। यद्येन संवध्मसे नोपनमेत्। सुमिधः पुनरादध्यात्। रेतं एव तद्वितं वर्धमानमेति। न माऽसमंशब्दीयात्। न म्लियुमुपेयात्॥७१॥

यन्माऽसमंशजीयात्। यथिन्नियंमुपेयात्। निर्वीर्यः स्यात्। नैनंग्निरुपंनमेत्। श्रांतिः
आंधास्यमानो ब्रह्मवादिनं पंचति। आदित्या वा इति उत्तमाः सुवर्गं लोकमायन्। ते वा इतो
यन्तु प्रतिनुदन्ते। एते खलु वावाऽऽदित्याः। यद्वाह्निणाः। तैरेव सुन्त्वं गच्छति॥७२॥

नैनं प्रतिनुदन्ते। ब्रह्मवादिनौ वदन्ति। क्रां सः। अग्निः कार्यः। यौऽस्मै प्रजां
पश्चन्प्रज्ञनयतीति। शल्केस्ताऽरात्रिमग्निमिन्धीत। तस्मिन्नुपव्युषमरणी निष्ठपत्।
यथरूपभायं वाश्रिता न्याविच्छ्रायति। तादृगेव तत्। अपेदूह्य भस्माग्निं मन्थति॥७३॥

सैव साऽग्नेः सन्ततिः। तं मंथित्वा प्राश्नमुद्धरति। सुवर्थसुरमेव तद्रेतो हितं
प्रज्ञनयति। अनाहितस्तस्याग्निरित्याहुः। यः सुमिधोऽनाधायाग्निमाधुत्त इति। ताः संवर्थसे
पुरस्तादादध्यात्। सुवर्थसुरदेवैनमवरुद्ध्याधते। यदि संवर्थसे नादध्यात्। द्वादशया
पुरस्तादादध्यात्। सुवर्थसुरप्रतिमा वै द्वादश रात्रयः। सुवर्थसुरमेवास्याऽहिता भवन्ति।
यदि द्वादशयां नादध्यात्। अथे पुरस्तादादध्यात्। आहिता एवास्यं भवन्ति॥७४॥

द्वितीयमपचब्दतुर्थमपचदिवीं रेतोऽप्तु सम्प्रिता घृतवर्तमभिरादयति राजन्यः स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वायैद्रच्छति मन्थति रात्रेयश्चत्वारिं
च॥१०॥ [४]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। स रिरिचानोऽमन्यत। स तपोऽतप्यत। स
आत्मन्वीर्यमपश्यत। तदेवर्धत। तदस्माशहसोर्धमसृज्यत। सा विराङ्गभवत्। तां
देवासुरा व्यंगृहत। सौऽब्रवीत्प्रजापतिः। मम् वा एषा॥७५॥

दोहो एव युष्माकुमिति। सा ततुः प्राच्युदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अर्थर्व पितुं
मैं गोपायेति। सा द्वितीयमुद्दक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। नर्य प्रजां मैं गोपायेति।
सा तृतीयमुद्दक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। शङ्खस्यं पशून्मैं गोपायेति॥७६॥

सा चतुर्थमुद्दक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। सप्रथं सुभां मैं गोपायेति। सा
पञ्चममुद्दक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अहै बुधिय मन्त्रं मैं गोपायेति। अग्नीन् वाव सा
तान्व्यक्रमत। तान्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथौ पङ्किमेव। पङ्किर्वा एषा ब्राह्मणे प्रविष्टा॥७७॥

तामात्मनोऽधि निर्मितो। यदुग्निराधीयते। तस्मादेतावन्तोऽग्न्य आधीयन्ते। पाङ्कुं वा
इदङ्क सर्वमैं। पाङ्कनैव पाङ्कं स्पृणोति। अर्थर्व पितुं मैं गोपायेत्याह। अन्नमेवैतेन स्पृणोति।
नर्य प्रजां मैं गोपायेत्याह। प्रजामेवैतेन स्पृणोति। शङ्खस्यं पशून्मैं गोपायेत्याह॥७८॥

पृश्ने वैतेन स्पृणोति। सप्रथं सुभां मे गोपायेत्याह। सुभामेवैतेनैन्द्रियङ् स्पृणोति। अहे बुधियु मत्रे मे गोपायेत्याह। मत्रमेवैतेन श्रियङ् स्पृणोति। यदन्वाहार्यपचनेऽन्वाहार्यपचन्ति। तेन सोऽस्याभीष्टः प्रीतः। यद्वारहपत्य आज्यमधिश्रयन्ति सम्पर्कीर्यजयन्ति। तेन सोऽस्याभीष्टः प्रीतः। यदाहवुनीये जुहूति॥७९॥

तेन सोऽस्याभीष्टः प्रीतः। यथसुभायां विजयन्ते। तेन सोऽस्याभीष्टः प्रीतः। यदावसथेऽन्नं हरन्ति। तेन सोऽस्याभीष्टः प्रीतः। तथाऽस्य सर्वे प्रीता अभीष्टा आर्धीयन्ते। प्रवृत्सुथमेष्वन्नेवमुपतिष्ठेतकं मेकम्। यथा ब्राह्मणाय गृहेवासिने परिदाये गृहानेति। तादृगेव तत्। पुनरुगत्योपतिष्ठते। सा भागेयमेवैषां तत्। सा तते ऊर्ध्वरोहत्। सा रोहिण्यमवत्। तद्रोहिण्ये रोहिणित्वम्। रोहिण्यामुग्निमादधीता। स्व एवैन् योनौ प्रतिष्ठितमाधत्ते। ध्रोत्येनेन॥८०॥

एष पृश्नं गोपायेति प्रविष्टा पृश्नमे गोपायेत्याहु जुहूति तिष्ठते सुम च॥६॥ [१०]

ब्रह्म सन्धृतं कृतिकामद्वन्ति द्वादशसु प्रजापतिवृचो दैवासुरास्तदग्निर्दर्शः शिरं ह्वमे वै शंभूर्भात्प्रजापतिः स रिचिचूनः स तपः स अत्मन्वीय दशा॥१०॥

ब्रह्म सन्धृतं तौ दिव्यावयो शन्त्वाय प्राच्येषां यदुपयुपरि यथस्यः सोऽश्वेऽवारो भूत्वा जगतीभिरशांतिः॥८०॥

ब्रह्म सन्धृतमुग्नोत्येनेन॥

हरिः ॐ॥

॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः॥